17–25 Aralık 2013 ve Sonrası

17–25 Aralık soruşturmaları Türkiye'de sivil toplumu nasıl etkiledi?

Yazar

SRL Research Team

Security Studies and Rule of Law Association (SRL Swiss), İsviçre Medeni Kanunu'nun 60–79. maddeleri uyarınca kurulmuş, Cenevre merkezli, kâr amacı gütmeyen ve siyasi nitelik taşımayan bir sivil toplum kuruluşudur. Dernek; insan haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ilkelerinin güçlendirilmesi ve güvenlik politikalarının temel haklarla uyumunun değerlendirilmesi alanlarında faaliyet göstermektedir.

Yazı dizisi | 1/10

Security Studies and Rule of Law Association, 15 rue des Savoises, 1205 Genève, Switzerland

Web sitesi: www.srlswiss.com • E-posta: info@srlswiss.com

17/25 Aralık Yolsuzluk Ve Rüşvet Operasyonlarının Kısa Özeti:

Bu makalenin amacı 17/25 Aralık operasyonlarını uzun uzadıya anlatmak değil, farklı yönlerden Türkiye'deki değişik etkilerini ele almak. Operasyonların ayrıntıları için açık kaynaklardan bilgi edinilebilir. Birkaç paragrafla özetine değindikten sonra, operasyonların farklı alanlardaki etkilerini geniş olarak ele alacağız.

17 Aralık 2013 sabahı, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı bünyesindeki savcılar tarafından yürütülen gizli bir soruşturma kapsamında dev bir operasyon başlatıldı. İçişleri Bakanı Muammer Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ve Çevre Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğullarının da aralarında bulunduğu çok sayıda iş insanı (Reza Zarrab gibi), bürokrat ve Halkbank Genel Müdürü gözaltına alındı. Suçlamalar; kara para aklama, rüşvet, görevi kötüye kullanma ve kaçakçılık üzerine yoğunlaşıyordu.

Operasyondan kısa süre sonra şüphelilerin evlerinde yapılan aramalarda yüksek miktarda nakit paraların ve para sayma makinelerinin bulunmasına dair görseller basına yansıdı. İlerleyen günlerde, siyasetçiler ve iş insanları arasında geçtiği iddia edilen ses kayıtları (tapeler) internete yayılmaya başladı. Sürecin baskısıyla operasyonda adı geçen İçişleri Bakanı Muammer Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ve Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar görevlerinden istifa ettiler; AB Bakanı Egemen Bağış ise kabine değişikliğiyle görevden alındı.

İlk operasyondan birkaç gün sonra, 25 Aralık'ta başka bir savcı tarafından ikinci bir operasyon dalgası başlatılmak istendi. Bu kez hedefte büyük ölçekli altyapı ihalelerini alan iş insanları ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan da yer alıyordu. Ancak Emniyet teşkilatı, savcılığın gözaltı ve arama talimatlarını yerine getirmedi. Dosyanın savcısı adliye önünde bildiri dağıtarak engellendiğini belirtti; ancak soruşturma dosyası elinden alındı.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti hükümeti, yaşananları "seçilmiş hükümete ve ülke ekonomisine karşı yargı ve emniyet içerisindeki yapılar eliyle düzenlenen bir darbe ve komplo" olarak nitelendirdi. Hükümet, bu operasyonların emniyet ve yargı bürokrasisine sızmış olan hükümet karşıtı bir grup tarafından yapıldığını ilan etti. Hâlbuki soruşturmayı yürüten tüm emniyet görevlileri bizzat AKP iktidarı tarafından görevlendirilmişti. Bakanların hatta bizzat başbakanın kendi ailesinin adının karıştığı soruşturmadaki iddialar darbe safsatasıyla gölgelendi. Bu bir darbe girişimiyse, yolsuzluk iddialarında adı geçen AKP'liler de darbeye yardım ve yataklık mı yapıyorlardı?

Hükümet hızlı bir refleks göstererek operasyonları yürüten kolluk kuvvetleri ve adli kadrolara müdahale etti. Sadece soruşturmanın yürütüldüğü İstanbul'da değil Türkiye genelinde binlerce polis müdürü ve emniyet mensubunun görev yeri değiştirildi, kilit savcılar görevden alındı. 2014 yılı içerisinde dosyalar yeni atanan savcılara devredildi ve nihayetinde hem 17 Aralık hem de 25 Aralık soruşturmaları için "takipsizlik" kararı verilerek adli süreçler kapatıldı. TBMM Soruşturma Komisyonunun ardından, 20 Ocak 2015'te Genel Kurulda yapılan oylamalarda dört eski bakanın Yüce Divan'a sevki kabul edilmedi.

17/25 Aralık böylece, Türkiye'nin siyasi tarihinde ve devlet yapısında derin bir kırılma noktası oldu.

Operasyonları yürüten ana savcılar ve takipsizlik kararlarını engelleyen hâkimler hakkında HSYK (Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) tarafından meslekten ihraç kararları verildi. İhraçların ardından soruşturmayı yürüten yargı mensupları hakkında "anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs", "terör örgütü üyeliği" ve "evrakta sahtecilik" suçlamalarıyla tutuklama kararları çıkarıldı.

Bu süreçte savcılar yurt dışına çıktı ve daha sonra Avrupa ülkelerine iltica talebinde bulundular. Yurt dışına çıkamayan bazı soruşturma hâkim ve savcıları ise yakalanarak yargılandı ve ağırlaştırılmış müebbet ya da uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı.

Operasyonların kolluk kanadını yöneten İstanbul Emniyeti'ndeki kilit polis müdürleri ve amirleri ilk aşamada görevden alındı ve Anadolu'daki farklı illere tayin edildi. Kısa süre sonra başlatılan "VIP Dinleme" ve "17/25 Aralık" soruşturmaları kapsamında bu polis yetkilileri gözaltına alınarak tutuklandı.

25 Aralık dosyasında 24 Aralık 2018'de verilen ilk derece kararıyla, aralarında eski Mali Suçlarla Mücadele Şube Müdürü Yakub Saygılı'nın da bulunduğu çok sayıda emniyet müdürü ve polis amiri, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs" suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına mahkûm edildi.

Daha sonra ABD'de açılan davada Reza Zarrab, yetkililere verdiği rüşvetleri ve İran'a uygulanan uluslararası ekonomik ambargoyu delmek için Türk yetkililerle işbirliği yaptığını itiraf etti. Buna rağmen 17/25 Aralık soruşturmalarının adliye ve emniyet görevlileri suçlanmaya ve cezaevinde kalmaya devam ediyorlar.

Türkiye'de Sivil Toplumun Dönüşümü Ve 17/25 Aralık Sonrası Demokratik Geriye Gidiş

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), evrensel demokratik teoride, devlet ile birey arasında konumlanan, iktidarı denetleyen, toplumsal talepleri örgütlü biçimde kamusal alana taşıyan ve siyasal çoğulculuğu besleyen yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada sivil toplumun en temel özelliği, devletten ve siyasal iktidardan bağımsız olmasıdır. Ancak Türkiye'de özellikle 17/25 Aralık 2013 sürecinden sonra sivil toplum alanında gözlemlenen dönüşüm, bu özerkliğin aşamalı biçimde zayıfladığını göstermektedir.

17/25 Aralık 2013'te ortaya çıkan yolsuzluk ve rüşvet soruşturmaları, yalnızca kolluk –yargı alanlarında değil, genel olarak iktidarın devlet ve toplum üzerindeki denetim anlayışında da köklü bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu tarihten sonra siyasal iktidar, kendisine yönelen her türlü eleştiriyi tehdit, vesayet, dış müdahale ya da milli iradeye karşı kalkışma olarak dillendirmeye başlamış; bu yaklaşım sivil toplum alanına da doğrudan sirayet etmiştir.

Bu dönemde, her şeye rağmen iktidardan bağımsız veya eleştirel bir çizgide duran-durmaya çalışan STK'lar çeşitli yollarla baskı altına alınmış, itibarsızlaştırılmış ya da etkisizleştirilmiştir. Buna karşılık, iktidarla ideolojik, ekonomik veya kadrosal bağları bulunan yandaş STK'lar hem maddi hem de söylem olarak desteklenmiştir.

TÜSİAD–MÜSİAD karşıtlığı bu bağlamda sembolik bir örnek teşkil etmektedir. TÜSİAD'ın zaman zaman hukuk devleti, demokrasi ve kurumsal özerklik vurgusu yapan açıklamalarına karşı, MÜSİAD'ın daha iktidar uyumlu ve destekleyici bir söylemle öne çıkarılması, sivil toplum alanında çoğulculuğun değil, ikameci bir dengelemenin tercih edildiğini göstermektedir. İktidarın tüm imkânlarıyla desteklediği ve normal şartlarda siyasi olarak bağımsız hareket etmesi gereken MÜSİAD kendisini, TÜSİAD'ın rakibi konumuna yerleştirmiştir. MÜSİAD o kadar iktidar yanlısı bir çizgidedir ki, açılımı 'Müstakil Sanayici İş Adamları Derneği' olan ismini, kendi aralarında çoğu zaman Müslüman Sanayici İş Adamları Derneği olarak dillendirmektedir. Müslüman muhafazakâr AKP iktidarından aldıkları güç onları faaliyet alanlarını tekelleştirme çalışmalarında cesaretlendirmektedir.

MÜSİAD, reel ekonomik göstergelere iş dünyası perspektifinden eleştirel bakış açısı sunmak yerine, iktidarın bir organı gibi bu göstergeleri ya gizlemeyi-çarpıtmayı ya da yok saymayı tercih ederken, Dönemin TÜSİAD Başkanı Orhan Turan ve Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Mehmet Arif Ömer Aras, 13 Şubat 2025'teki Genel Kurul toplantısında yaptıkları eleştirel konuşmaları nedeniyle, 19

Şubat tarihinde savcılığa ifade vermek üzere polis eşliğinde adliyeye götürüldüler. TÜSİAD her dönemde ülkenin sorunlarına karşı iktidar ayırımı yapmadan sesini yükseltebilmişti. Ama 54 yıllık tarihinde ilk kez üst düzey iki yöneticisi böyle bir işleme tabi tutuldu. Hâlbuki yaptıkları tek şey, bugüne kadar hep yapageldikleri yargı süreçleri, hukuk devleti, ekonomi ve demokrasiye ilişkin eleştirel konuşmalardı. Mart 2026'da mahkeme, her iki yönetici hakkında halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma suçundan birer yıl üçer ay on sekizer gün hapis cezası belirledi ve hükmün açıklanmasını geri bıraktı.

Savcılığın TÜSİAD başkanı ve yöneticilerine açtığı soruşturma, Adalet Bakanı ve AKP sözcülerinin bu eleştirileri, 'yargıyı ve siyaseti yönlendirmeye çalışma ve hukukun üstünlüğünü zedeleme girişimi' olarak nitelemesi ve Erdoğan'ın ise 'müdahale' şeklinde ifade ederek TÜSİAD'ın 'haddini bilmesi' gerektiğini söylemesiyle birlikte düşünülünce, Türkiye'de sivil toplumun eleştiri alanının ne kadar daraldığı ve varlığının ne ölçüde tehdit altında olduğu daha net anlaşılacaktır.

İş dünyasını temsil eden en büyük örgütün başına gelen bu olay, ekonomik istikrar, güven ve öngörülebilirlik konusunda ciddi endişelerin ortaya çıkmasına neden oldu. En büyük ve güçlü STK'ya reva görülen bu tutum elbette ki tüm STK'lara da bir gözdağı niteliği taşıyordu. İktidar-sivil toplum ilişkilerinde, iktidarın eleştiriye ne kadar tahammülsüz olduğunu göstermesi açısından bu tek örnek bile tek başına yeterlidir.

17/25 Aralık sonrasında yalnızca yeni yandaş STK'ların kurulmasıyla yetinilmemiş; mevcut sivil toplum kuruluşlarının yönetim kadrolarına iktidara yakın isimlerin getirilmesi, kamu kaynaklarının seçici biçimde dağıtılması ve devletle ilişkili fon mekanizmalarının sadakat esasına göre işletilmesi gibi uygulamalar da yaygınlaşmıştır. Bu durum, sivil toplumun gönüllülük ve toplumsal temsil niteliğini zayıflatmış; STK'ları, kamusal politikaların eleştirel öznesi olmaktan ziyade, iktidarın söylemini meşrulaştıran yarı-resmî yapılar hâline getirmiştir. Bu dönemde tam ifadesiyle, AKP iktidarının devamı için faaliyet gösteren PARALEL STK'lar kurulmuş ve kamu kaynaklarından maddi olarak desteklenmiştir.

Paralel STK'lar konusu, Türkiye'de sivil toplum–iktidar ilişkilerinin dönüşümünü ve geriye gidişini anlamak açısından kritik bir örnektir. TÜGVA, TÜRGEV, Ensar Vakfı ve benzeri AKP'ye yakın STK'lara belediyeler ve valilikler aracılığıyla aktarılan yüksek tutarlı kaynaklar, tekil yardım kararları olarak değil, bilinçli ve süreklilik arz eden bir siyasal strateji çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Paralel STK'lara kamu kaynaklarından kaynak aktarımı sivil toplum mantığıyla çelişir. Evrensel anlamda sivil toplum kuruluşları gönüllülük esasına dayanan, toplumsal tabandan beslenen ve devlet kaynaklarına bağımlı olmaksızın faaliyet yürütmesi gereken yapılardır.

Oysa AKP'li belediyelerin ve valiliklerin, toplumun tüm kesimlerine hizmet götürmesi gereken kamu tüzel kişiliği kimliklerine rağmen, belirli ideolojik çizgideki STK'lara düzenli ve yüksek miktarlarda kaynak aktarması, sivil toplumun toplum yararına olan rekabetçi kimliklerine zarar vermektedir. Bu tür aktarımlar, ilgili STK'ları devlet destekli yarı-kamusal yapılara dönüştürmekte; onları bağımsız sivil aktörler olmaktan çıkarmaktadır.

AKP döneminde gözlemlenen bu uygulamalar, uluslararası literatürde yandaş sivil toplum yaratma veya devlet tarafından kurulan veya yönetilen sözde sivil toplum kuruluşu (government-organized Non-Governmental Organization / GONGOs)" kavramlarıyla açıklanır.

Bu çerçevede, eleştirel ve bağımsız STK'lar baskı altına alınırken, iktidar çizgisine yakın STK'lar kamu kaynaklarıyla büyütülmekte ve bu STK'lar iktidarın toplumsal meşruiyet üretiminde kullanılmaktadır.

TÜRGEV ve benzeri yapıların, özellikle gençlik, eğitim ve değerler alanında yoğun faaliyet göstermesi, uzun vadeli ideolojik ve kadrosal yeniden üretim hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Paralel STK'lar Türkiye'nin demokratik geriye gidişinin ve tek adam inşasının en önemli kilometre taşlarıdır.

TÜRGEV ve benzeri STK'lara aktarılan yüksek kamu kaynakları, 17/25 Aralık sonrası hızlanan ve 15 Temmuz sonrasında kurumsallaşan demokratik geriye gidişin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu süreçte sivil toplum, iktidarı denetleyen bir alan olmaktan çıkmış, iktidarın ideolojik ve toplumsal uzantısı hâline getirilmiştir.

Bu, demokrasinin yalnızca seçimlerden ibaret olmadığı; çoğulcu, özerk ve eleştirel sivil alanların da demokrasinin asli unsuru olduğu gerçeğiyle ters düşmektedir.

Sonuç olarak, TÜRGEV ve benzeri AKP yanlısı STK'lara belediyeler ve valilikler aracılığıyla aktarılan yüksek miktardaki bağışlar, tesadüfi veya iyi niyetli sosyal destek yardımları değil; iktidarın güçlü, sadık ve kontrol edilebilir bir sivil toplum alanı yaratma politikasının açık göstergeleridir. Bu politika, sivil toplumu güçlendirmekten ziyade, onu siyasallaştırarak işlevsizleştirmekte ve demokratik denge–denetim mekanizmalarını zayıflatmaktadır.

Kaynak aktarımının doğrudan merkezi bütçeden değil de: belediyeler, il özel idareleri, valilikler veya kamuya ait şirketler üzerinden yapılması, siyasal sorumluluğun dağıtılması ve görünürlüğün azaltılması amacına hizmet etmektedir. Bu yöntemle hem hukuki denetim zorlaştırılmakta hem de hayırseverlik ve sosyal yardım söylemi altında siyasal tercihler meşrulaştırılmaktadır.

Bu durumun, kamu kaynaklarının eşitlik ve tarafsızlık ilkeleri açısından ciddi bir sorun teşkil etmesinin AKP iktidarı açısından bir önemi yoktur. Çünkü onlar için hedefe giden her yol mubahtır.

Bu politika, yalnızca maddi destek sağlamakla sınırlı değildir. AKP'ye yakın STK'lar aynı zamanda:

Resmî törenlere davet edilmekte,

Kamu politikalarını sivil toplum görüşü olarak sunmakta,

Kendilerine medyada görünürlük kazandırılmakta,

Alanlarında tekelleşmeleri sağlanmaktadır.

Bu sayede iktidar, kendi politikalarını toplumun talebi gibi gösterebilmekte; eleştirel sesleri ise marjinalleştirebilmektedir.

Kamu kaynaklarıyla büyütülen Paralel-Yandaş STK'lar, aynı alanda faaliyet gösteren bağımsız STK'lar karşısında haksız avantaj elde etmekte, gönüllülük ve bağış yoluyla ayakta kalmaya çalışan yapıları dışlamaktadır. Bu durum sivil toplumda doğal rekabeti, çeşitliliği ve temsil adaletini ortadan kaldırmakta; alanı tek yönlü ve tek sesli hâle getirmektedir.

Paralel-Yandaş STK'lara Birkaç Örnek

TÜRGEV (Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı): 1996 yılında dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülüğünde kurulan vakfın, bu yazı kaleme alındığındaki başkanlığını Fatmanur Altun yapmaktaydı ve Erdoğan'ın kızı Esra Albayrak da yönetim kurulundaydı. Çok sayıda AKP'li siyasetçi ve aile bağlantılı figür vakıfta etkin görev almaktadır. Euronews bile, bu vakfın kamuoyunda Erdoğan ailesine yakın olarak tanımlandığını ifade etmiştir. Erdoğan ailesine yakın bir vakıfla aynı alanda faaliyet gösteren başka bir vakfın, 17/25 Aralık sonrası Türkiye'sinde ne kadar hayat hakkı olduğu aşikârdır.

TÜGVA (Türkiye Gençlik Vakfı): 2014 yılında kurulan bu gençlik ve öğrenci vakfının, 17/25 Aralık 2013'ten hemen sonra kurulduğuna dikkat çekmek isteriz. Vakfın genel başkanı İbrahim Beşinci'dir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan

ise Yüksek İstişare Kurulu üyesidir ve vakıf onunla birlikte anılmaktadır. Bilal Erdoğan, bu şehirlere yapmış olduğu ziyaretlerde resmi protokolle ağırlanmakta ve bazen valilerin makamlarına oturarak fotoğraf vermektedir.

TÜGVA, ideolojik olarak gençliği AKP'nin muhafazakâr çizgisi doğrultusunda örgütlemek için yapılanmış bir vakıftır.

ENSAR VAKFI: Eğitim alanında, öğrencilere barınma-yurt desteği sunan vakfın bazı şubelerinde, cinsel istismar da dâhil olmak üzere bazı skandal iddiaları ortaya çıkmıştır. Başkentgaz'ın Kızılay'a yaptığı 8 milyon dolarlık bağışın 7 milyon 925 bin dolarının yurt inşaatı amacıyla Ensar Vakfına aktarılmasını öngören yazı, şiddetli siyasal tartışmaların doğmasına neden olmuştur. AKP ile kurumsal yakınlığı, siyaset ve eğitim dünyasında etkin rol alan Ensar vakfı bu alanı domine etmiştir. Milli Eğitime bağlı okullarda müfredat belirleyecek ve derslere öğretmen sokacak kadar ileri gitmeye bile başlamıştır. Vakfın AKP'nin bütün etkinliklerine ve kamu-özel protokollerine davet edilmesi, diğer STK'lar üzerindeki baskıyı daha görünür kılmaktadır.

Bu bağlamda TÜRGEV, TÜGVA ve Ensar Vakfı gibi yapılar, eleştirel sesleri zayıflatarak, siyasetle uyumlu sivil alanlara konumlanmıştır. Liberal/bağımsız diğer gençlik ve öğrenci dernekleriyle rekabet halinde oldukları gibi, iktidara kayıtsız şartsız biat etmeyen muhafazakâr dernek ve vakıflar da hedeflerindedir. Kamu kaynaklarını onlarla paylaşmaya tahammülleri yoktur.

CHP'li milletvekillerinin verdiği bir TBMM önergesine göre:

2014–2018 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere, AKP yönetimindeki belediyeler ve kamu kurumlarının TÜGVA, TÜRGEV, Ensar ve benzeri vakıflara arsa tahsisi, bina tahsisi, tadilat desteği ve diğer mali kaynaklarla birlikte toplamda yarım milyar TL'ye yakın kaynak aktardığı belirtilmiştir.

Bu önerge, bağışların yalnızca nakdi olarak değil, ayni kaynak transferleri (arazi, bina gibi) şeklinde de gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Kamu kaynaklarının yanında uluslararası fonlar üzerinden de kaynak aktarımı gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda sivil toplumdaki yandaş STK'ların iktidar eliyle desteklenmesindeki boyut net olarak ortaya çıkmaktadır.

TURKEN Vakfı: Bir de TÜRGEV ile Ensar Vakfının ABD'de 2014'te kurduğu Turken Foundation uluslararası öğrenci ve eğitim destek vakfı vardır. Erdoğan'ın kızı Esra Albayrak bu vakfın Yönetim Kurulu üyeleri arasındadır. Turken aracılığıyla yurt ve

burs faaliyetlerinin yanında uluslararası lobi ve bağış hareketleri yine siyasi tartışmaların konusu olmuştur.

Bu uluslararası vakıf, sadece Türkiye içinde değil, yurt dışında da AKP ile uyumlu sosyal ağlar kurma amacını taşımaktadır.

17/25 Aralık sonrasında hızlanan bu süreç, literatürde sıklıkla demokratik geriye gidiş (democratic backsliding) veya rekabetçi otoriterleşme kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bu çerçevede demokrasi, biçimsel kurumlarını korumakla birlikte, içerik ve işleyiş bakımından daraltılmakta; sivil toplum ise bağımsız bir alan olmaktan çıkarılarak kontrollü bir kamusal vitrin işlevine indirgenmektedir. Eleştirel STK'ların kriminalize edilmesi, denetim ve soruşturmalarla sindirilmesi ya da gayri milli olarak etiketlenmesi, bu geriye gidişin sivil toplum ayağını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de 17/25 Aralık 2013 sonrasında sivil toplum alanında yaşanan dönüşüm, yalnızca kurumsal bir değişim değil, aynı zamanda demokrasi anlayışındaki yapısal bir kırılmanın yansımasıdır. Sivil toplumun iktidardan bağımsız bir denetim ve temsil alanı olmaktan uzaklaşması, demokratik çoğulculuğun zayıflamasına ve kamusal alanın tek sesliliğe doğru daralmasına yol açmıştır. Bu durum, sivil toplumun evrensel işleviyle Türkiye'deki fiilî konumu arasındaki mesafeyi giderek açmaktadır.